

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ЯК ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

У статті розглядаються проблеми щодо формування професійних якостей та умінь соціального працівника. Визначено структуру професійної діяльності та проаналізовано наукові підходи до практичної діяльності соціального працівника. Представлено наукові підходи розвитку професійних умінь, їх складових та визначено їх класифікацію. Надано характеристику структури діяльності соціального працівника на основі мотивації та цілепокладання. Охарактеризовано тенденції підготовки соціальних працівників до практичної професійної діяльності у вищих навчальних закладах. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури окреслено шляхи формування цілеспрямованої діяльності та розкрито роль мотивів у практичній підготовці майбутніх фахівців соціальної сфери.

Ключові слова: соціальний працівник, мотивація, професійні уміння, уміння, професійна діяльність, діяльність.

Сучасна економічна й культурна ситуація, соціальне замовлення суспільства, вимоги ринку соціальної праці і спектри потреб цього ринку посилюють важливість розгляду питання про модель спеціаліста, орієнтованого на роботу з окремою сім'єю. Без визначення моделі спеціаліста важко говорити про адекватну модель навчання, розробити зміст, форми і методи професійної освіти.

Метою нашої статті є розгляд моделі спеціаліста, яка розкривається через цільову функцію освіти за спеціальністю, згідно з якою забезпечується відбір і структурування змісту його підготовки. Модель виступає тим інструментом, який дозволяє вивчити й усунути неузгодженості, що існують між вищою школою і тими галузями практики, де працюють випускники.

Так, наприклад, Н. Братко у праці «Моделювання психіки» зазначає, що під моделлю мається на увазі штучно створене для вивчення явище (предмет, процес, ситуація тощо), вивчення якого досить ускладнене чи й зовсім неможливе. Інше тлумачення можна зустріти в інших авторів, які доводять, що з точки зору наукової методичної вона є теоретичною конфігурацією, що описує і дає змогу здійснити аналіз певних галузей діяльності досить простим, позбавленим внутрішніх суперечностей методикою, способом. У самому визначенні моделі передбачається деяка її неадекватність оригіналу, що зумовлено необхідністю вичленення деяких елементів моделі і взаємозв'язку між ними, тоді як у дійсності вони не існують окремо.

Отже, модель можна розглядати як ідеальне відображення реальних процесів, що протікають у системі педагогічної освіти. При цьому, слід сказати, що сьогодні відомі різні підходи до розробки моделі спеціалістів (А. Бойко,

В. Бочарової, А. Капської, В. Сластьоніна та ін.), і якраз на основі моделі спеціаліста більшість науковців будують відповідні кваліфікаційні характеристики.

На думку О. Абдуліної, модель діяльності й особливості спеціаліста має бути відображена у цілепокладанні: вона включає в себе його основні функції, вимоги до спеціаліста, коло теоретичних знань, перелік педагогічних умінь і навичок, інтегративні професійно-особистісні якості. Вона моделює результат, який повинен бути досягнутий у процесі навчання й виховання у вищому навчальному закладі і самостійної практичної діяльності, а на основі цілепокладання розробляється кваліфікаційна характеристика як модель спеціаліста на рівні випускника ВНЗ.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що як би не будувалася модель спеціаліста (у вигляді матриць, графіків, математичних залежностей, схеми цілей і функцій діяльності спеціаліста тощо), у ній повинна бути відображена структура діяльності, всі її три аспекти: *особистісний, функціональний і предметний*.

Професійна підготовка соціального працівника в університеті визначається засвоєнням соціальної системи знань, сформованістю професійно значущих якостей спеціаліста. Сформована сукупність умінь і навичок забезпечує усвідомлення професійної діяльності. Цілеспрямована конкретна діяльність передбачає використання в системі знання, уміння і навички.

У психологічній і педагогічній науці однозначно стверджується, що уміння базуються на знаннях, що гарантує усвідомлене їх застосування адекватно до поставлених завдань. Водночас існують дві точки зору щодо умінь і навичок: з одного боку, уміння – це незавершена навичка (М. Галагузова, І. Зимня, С. Кисельгорф); уміння – здатність виконувати дію і передбачає творче використання знань та сформованих навичок; це можливість виконувати деякі види діяльності (Б. Ломов, К. Платонов); це готовність особистості самостійно виконувати певний вид діяльності (О. Дубасенюк, А. Капська, В. Сластьонін та ін.).

Під *професійним умінням* ми розуміємо певний рівень готовності особистості самостійно виконувати основні види діяльності у сфері соціальної роботи. При цьому ми поділяємо думку О. Леонтьєва щодо сприйняття уміння як єдності трьох граней: процес, за яким можна спостерігати ззовні; спосіб діяльності; готовність особистості до діяльності.

У процесі розвитку уміння можна бачити в дії кілька етапів: спочатку людина сприймає процес як такий, що проходить поза нею, але поступово пізнається, після цього починається поступове оволодіння дією, здійснюється виконання окремої діяльності; і останнє – формується готовність особистості самостійно виконувати діяльність. Для нас особливої уваги заслуговує другий етап оволодіння умінням, коли воно передбачає усвідомлення способу вирішення певної проблеми, оскільки суть першого етапу описує початкове вивчення предмета, а третій етап ми будемо розглядати як мету процесу.

У ході наукового дослідження нами виявлено кілька підходів щодо визначення професійних умінь соціального працівника:

- особистісне утворення, що забезпечує успішне здійснення соціальної роботи (А. Абрамов, А. Линенко, В. Семиченко та ін.);
- якість особистості, що функціонує як система теоретичних і операційних знань і навичок (О. Абдуліна, К. Платонов, В. Поліщук, В. Сластьонін та ін.);
- компонент професійної діяльності, що включає теоретичні знання, творче мислення, професійний досвід (Н. Кузьміна, О. Леонтьєв та ін.);
- професійна здатність виконувати діяльність в умовах, що змінюються (А. Капська, І. Курляк, І. Мигович та ін.).

Сукупність названих підходів щодо розуміння сутності умінь дозволяє визначити узагальнений зміст професійних умінь соціального працівника, який ми розглядаємо як складне, інтегративне утворення, як систему якостей особистості, що забезпечує успіх розвитку і виконання творчих дій. Саме через розвиток умінь соціального працівника відбувається його становлення як цілісної особистості. А якщо відбуваються зміни в особистісних якостях, то можна говорити про цілеспрямовану діяльність у становленні майбутнього соціального працівника.

Поняття «уміння» досить багатогранне, складне. Без сумніву, воно проявляється в діяльності, тому можна погодитись з думкою Л. Міщик, що уміння дозволяє особливим чином виконувати діяльність. А звідси можна робити висновок, що уміння це:

- узгоджена система розумових і практичних дій;
- суворая спрямованість системи дій на отримання результату;
- функціональна спрямованість дій, що виконують дві взаємопов'язані функції (перетворення предмета і управління процесом перетворення).

Процес розвитку професійних умінь у майбутніх соціальних працівників не можна розглядати поза існуючими структурами їх професійної діяльності. Поняття «професійна діяльність» є досить складним структурою і змістом. Його сутність проявляється за твердженням Н. Кузьміної, у сфері конструктивної, організаторської і гностичної діяльності.

Основним ядром при розгляді структури професійно значущих умінь є створення моделі функціонування професійних умінь при практичному вирішенні завдань соціальної роботи в умовах навчання студентів. Структура цієї моделі представлена уміннями: забезпечення функціонування адекватних соціальних умов; застосування доцільного змісту, ефективних засобів, оптимальних форм соціальної роботи; інформування, доказовість, вплив; взаємодія, спілкування з клієнтом; надання оперативної допомоги і забезпечення соціально необхідними послугами. Дана модель потребує уміння виявляти прояв нових якостей, порівнювати кінцеві результати з вихідними; визначати рівень досягнення мети діяльності, виявляти помилки і досягати їх, застосовувати результати для подальшого моделювання нового циклу професійного управління.

Розглядаючи професійну діяльність соціального працівника як систему цілеспрямованого прояву професійних умінь заради конкретно окресленої мети, ми розуміємо суть цілей через діяльність і поведінку клієнта, а не через діяльність соціального працівника. Тому цілі професійної діяльності у соціальній сфері

проявляються у змінах, зміщенні, розвитку людини, її уявлень, розуміння ситуацій, її практичних умінь і навичках, набутих у цілеспрямованій діяльності.

Саму структуру діяльності спеціаліста на основі цілепокладання можна представити таким чином:

- визначення завдання конкретного виду діяльності на основі аналізу всієї проблеми, тобто шляхом побудови системи елементів знань (фактів, закономірностей, методів пізнання, дій і операцій);
- вивчення наявних в науково-методичній літературі підходів для вирішення конкретних завдань у соціальній роботі;
- проаналізувати проблему клієнта з позицій визначення доцільності реалізації певного підходу до вирішення цілей і завдань;
- врахування реальних можливостей клієнтів конкретної групи у вирішенні окреслених завдань;
- визначення у процесі вивчення проблеми можливості позитивного впливу на особистість, передбачити взаємозалежність успіху досягнення від внутрішньої мотивації і готовності клієнта до цього;
- визначення доступної для клієнта форми постановки рівного рівня завдань.

На наш погляд, дана структура діяльності є структурою практичної діяльності соціального працівника, який працює на основі цілепокладання, у ній недостатньо проявляються теоретичні знання (соціальної роботи), без чого практична діяльність піддається управлінню досить слабо.

Відомо, що свого часу А. Макаренко звертав увагу на досить помітний абстрактний характер наявних цілей. На недостатню розробленість і невизначеність класифікації цілей вказує Х. Лийметс.

Ми погоджуємось з Х. Лийметсом, що цілепокладання лежить в основі діяльності людини, оскільки саме досягнення цілей потребує відповідних засобів, аналізу й оцінки результатів. Структура діяльності фахівця при цьому визначена у такому вигляді:

1. Цілепокладання:
 - а) аналіз ситуації (вихідний рівень розвитку людини, фактори середовища, особисті передумови проблем);
 - б) прийняття професійного рішення (можливість досягнення цілі у конкретних умовах, конкретизація цілей, необхідні умови, засоби впливу, план дій).
2. Професійна поведінка.
3. Аналіз і оцінка результатів професійної поведінки.

Наведена структура ціле покладання може бути з успіхом реалізована за певних умов: автоматизованість виконання елементів діяльності спеціаліста; здійснення соціально-виховних завдань; реалізація системного підходу, коли всі елементи діяльності є підсистемними; забезпечення цілісного процесу діяльності й особистісного прийняття клієнтами завдання.

Водночас не можна обійти найбільш багато аспектну й універсальну концепцію розвиваючого навчання, яка перегукується з концепцією оптимізації навчання. При цьому автори вважають, що цілі навчання, які обумовлені

соціальними потребами, тісно пов'язані з розвитком особистості та здійснюються у власній активній діяльності студентів у процесі вирішення пізнавальних і практичних завдань.

В. Загв'язинський з цього приводу стверджує, що хід і результат навчання визначається завданнями навчального курсу. Він пропонує по кожному курсу створити систему пізнавальних задач, що поступово ускладнюються, а це сприяло б реалізації багатогранних педагогічних цілей. Вся ця робота пройнята цілепокладаючою діяльністю педагога. Це допомагає сформувати у майбутнього соціального працівника уміння визначати мету і завдання кожного виду і кожного етапу соціальної діяльності, передбачати їх результати. Передбачення втілюються в систему конкретних цілей і засобів, а для цього необхідно володіти спеціальним інструментарієм. Студент має оволодіти і проектувальними прогностичними уміннями, способами вироблення гіпотези і моделювання соціально-педагогічних ситуацій.

Таким чином, обумовленість професійного цілепокладання потребує визначення орієнтованої основи дії студента у процесі засвоєння діяльності визначати ціль і завдання конкретної діяльності. Дієвість такої орієнтованої основи визначається засвоєнням майбутнім соціальним працівником узагальненої структури професійної діяльності спеціаліста. З цією метою ми вважали за доцільне використати запропоновану вище модель діяльності.

Окрім того не можна не відзначити, що в діяльності людини цілепокладання виконує низку важливих функцій: спонукальну (до чого прагне, в ім'я чого діє); пізнавальну (виявлення тенденцій розвитку); управлінську (орієнтація на ціль, управління, контроль поступу до мети).

Водночас варто звернути увагу на те, що ціле покладання слід розглядати як складаний процес, який є компонентом діяльності людини. Причому діяльність, на думку В. Загв'язинського, охоплює кілька етапів:

- 1) аналіз досягнутого (вихідного) стану, діагностика, виявлення тенденцій;
- 2) прогнозування;
- 3) цілепокладання, яке включає цілі і завдання;
- 4) планування, що включає визначення як окремих завдань та етапів їх вирішення;
- 5) конкретизація плану шляхом створення програм чи проекту, які передбачають способи і механізми перетворення вихідних результатів у бажані;
- 6) реалізація проекту, програм, окремих завдань;
- 7) здійснення контролю і корекції.

Цілком зрозуміло, що послідовність етапів може бути умовною, принциповою схемою, і в реальних умовах послідовність етапів може змінюватись, окремі із них повторюватись. При цьому можна говорити, що у професійному процесі поєднуються елементи пошукового і нормативного цілепокладання.

Привертає увагу одна особливість, зокрема, педагогічного цілепокладання, як її прояв у різних формах: бачення студентів як майбутніх фахівців, їх нову

соціальну роль, розкрити їхні потенційні ресурси тощо. У саме усвідомлення можливого майбутнього результату професійної дії і називається метою (ціллю).

Таким чином, у педагогічному процесі і в організації діяльності студента як майбутнього соціального працівника ми вважали за обов'язкове спиратися на психологічні вмотивовані усвідомлені дії об'єкта навчання:

- врахування того, що цілеспрямованість відрізняє суспільне життя людини від процесів у природі;
- обумовленість самих цілей зовнішніми умовами, законами їх змін та пізнання їх людиною з метою досягнення власних цілей;
- відсутність повного співпадання цілей і результатів дій людини.

Тому, виходячи з вищезазначеного, ми робимо висновок, що істотну роль у професійному становленні майбутніх соціальних працівників відіграє поява нових потреб і мотивів засвоєння нових знань про можливі результати (цілі) дій, поява нових результатів внаслідок індивідуальних дій. Звичайно, усвідомлення і процес утворення нових цілей набуває різних форм: перетворення побічних результатів дії у мету завдяки зв'язку з мотивом і усвідомлення цього результату; засвоєння цілей; перетворення мотивів у мотиви-цілі; зміна цілей при досягненні прогнозованого результату; перетворення усвідомлених припущень в усвідомлені результати.

Використана література:

1. Братко Н.А. Моделирование психики. – М.: Наука, 1969. – С.14.
2. Абдулина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. – М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
3. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности. – 2-е изд. – М.: Смысл, 1997. – 64 с.
4. Міщик Л.І. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки соціальних педагогів у закладах вищої освіти. – Запоріжжя: ЗДУ, 1997. – 370 с.
5. Кузьмина Н.В., Деркач А.А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма. – М.: РАУ, 1993. – 138 с.
6. Семиченко В.А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісним чи особистісний підхід? // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. – К.: Віпол, 2000. – С.176-203.
7. Макаренко А.С. Мета виховання // Вибр. пед. Твори. – В 7-ми т. – Т.4. – К.: Рад. школа, 1954. – С.209-230.
8. Лийметс Х.Й. Как воспитывать процесс обучения? – М.: Знание, 1982. – 96 с.
9. Загвязинский В.И. Проектирование региональных образовательных систем // Педагогика. – 1999. – №5. – С.8-13.
10. Siengleton W.T. Man-machine systems. – London, 1974.

КАРПЕНКО ЕЛЕНА ГЕОРГИЕВНА. Профессиональная деятельность социального работника как творческий процесс.

В статтє рассматриваются проблемы формирования профессиональных качеств и умений социального работника. Определена структура профессиональной деятельности и проанализированы научные подходы к практической деятельности социального работника. Представлены научные подходы развития профессиональных умений, их составляющих и определена их классификация. Предоставлено характеристику структуры деятельности социального работника на основе мотивации и целеполагания. Охарактеризованы тенденции подготовки социальных работников к практической профессиональной деятельности в высших учебных заведениях. На основе анализа психолого-педагогической литературы определены пути формирования целенаправленной деятельности и раскрыта роль мотивов в практической подготовке будущих специалистов социальной сферы.

Ключевые слова: социальный работник, мотивация, профессиональные умения, умения, профессиональная деятельность, деятельность.

OLENA KARPENKO. *Professional work of the social worker as creative process.*

In the article presents the problems of formation of professional qualities and skills of a social worker. The structure of professional activity and analysis of scientific approaches to practical work of a social worker. Presents the scientific approaches to development of professional skills, their components, and determined their classification. Given the characteristic of structure of work of a social worker on the basis of motivation and goal setting. Characterized by trends of training of social workers for practical professional activity in higher educational institutions. Based on the analysis of psychological-pedagogical literature, the way to the formation of focused activities and the role of motives in the practical training of future experts in social sphere.

Key words: social worker, motivation, professional skills, abilities, professional activity, activity.

УДК [342.72/.73 – 054.73 : 304.4] (477)

Карнова І. Г., Євдокименко Р. І.

ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена висвітленню однієї з найактуальніших і найгостріших проблем України – питанню внутрішньо переміщених осіб. Досліджена нормативно-правова база України щодо вирішення назрілих для зазначеної категорії населення питань. Проаналізовано основний досвід світового та європейського рівнів щодо соціального захисту даної категорії людей, зроблена